

УДК 343.98

Тетяна Пазинич,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Статтю присвячено проблемі існування на сучасному етапі загрози розповсюдження ксенофобних настроїв серед населення України та необхідності комплексного дослідження цього явища. Розкрито позицію щодо виокремлення злочинів, які вчиняються з мотивів (або на ґрунті) расової, національної та релігійної нетерпимості, а також щодо їх криміналістичної класифікації. Головною метою роботи виступає обґрунтування необхідності розробки комплексної методики розслідування цих злочинів та вироблення механізму протидії їм.

Ключові слова: проблема ксенофобії в Україні, злочини на ґрунті ксенофобії, злочини ненависті, расова, національна та релігійна нетерпимість, комплексна методика розслідування, мотив нетерпимості, ворожнеча, розбрат, дискримінація.

Постановка проблеми. Прояви нетерпимого ставлення окремих осіб до представників суспільства, які відрізняються за кольором шкіри, формою очей, національністю, релігійними переконаннями, були соціальною й політичною проблемою майже кожної країни. Спалахи цих явищ часто обумовлюються закономірними для світу процесами (такими як, наприклад, перенаселення території, неконтрольована еміграція, загострення релігійного протистояння тощо). Грамотна, зважена соціально-економічна політика керівництва держави й міжнародних організацій разом із чітким реагуванням правоохоронної системи здатні своєчасно нейтралізувати подібні настрої серед населення, «загасити пожежу». Досвід у цій сфері має світова спільнота, і він є неоціненним.

Для України нині проблема ксенофобії набуває загрозливих масштабів. На наше переконання, необхідно дуже уважно поставитись до двох аспектів: по-перше, визнати існування цієї проблеми в нашій державі, а по-друге, виробити механізм протидії проявам ворожнечі й ненависті в нашому суспільстві з огляду на міжнародний досвід боротьби із цим явищем.

Окупація частини території нашої держави, терористична активність, приниження національної гідності населення України через засоби масової інформації Російської Федерації призвели до крайнього загострення етнічного й ідеологічного протистояння між укра-

їнцями різних регіонів проживання, а також між українцями та росіянами. Особливі часи переживає нині спільнота кримських татар, агресивне ставлення до яких «підігривається» політично-інформаційним середовищем тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим. Систематичні образи, ізоляція кримськотатарського населення, масові акти вандалізму щодо об'єктів пам'яті, культури та освіти татар, численні випадки нападів, побиття, викрадення й убивств, системні репресивні заходи під виглядом обшуків і затримань – усе це болючі події сьогодення [1; 2; 3].

Крім того, більш актуальною стає проблема адаптації населення Донецької та Луганської областей після звільнення території від окупанта.

Варто пам'ятати, що розповсюдження й нав'язування негативних стереотипів у суспільстві завжди являє собою бомбу уповільненої дії, що може призвести до соціального вибуху в державі. Правоохоронна система повинна чітко реагувати на прояви ксенофобії, національної та релігійної ненависті, настроїв ворожнечі й розбрату. Працівники поліції повинні вміти відокремлювати такі випадки, правильно їх кваліфікувати, розслідувати таким чином, щоб у кримінальному провадженні було зафіксовано саме специфічне підґрунтя цих злочинів – особливий мотив дій злочинця. А суди у свою чергу мають брати до уваги цю обставину та визначати відповід-

ні вид і міру покарання особі, поведінка якої несе загрозу суспільству.

На нашу думку, сьогодні одним з окремих пріоритетних напрямів діяльності правоохоронної системи України повинна стати боротьба зі злочинними проявами ксенофобії й ненависті, а також попередження подібних явищ. Однак нині спостерігається прогалина в дослідженні багатьох проблем із цього приводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розслідування злочинів, пов'язаних із проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості, були предметом вивчення декількох робіт вітчизняних авторів, зокрема Н. Дрьоміної-Волок, І. Осики, В. Канюс, Є Корж, О. Лемешко, Т. Лемешко, І. Гора, Ю. Тищенко, А. Савченко та інших. Проте на сьогодні залишається низка невирішених проблем у цій сфері. Головними питаннями, що потребують розгляду, є такі:

1) які саме дії варто розглядати в категорії «злочини, що вчинені з мотивів (чи на ґрунті) расової, національної або релігійної нетерпимості»;

2) чи необхідно в комплексі досліджувати ці злочини та розробляти методику їх розслідування;

3) що може бути основою будови комплексної методики розслідування цих злочинів.

Метою статті визначено діяльність, спрямовану на виконання таких завдань: а) виокремлення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, як таких, що прямо пов'язуються з проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості; б) обґрунтування проблеми необхідності формування комплексної методики розслідування злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості (далі – злочини ненависті); в) представлення криміналістичної класифікації цих злочинів, що може стати основою структури комплексної методики їх розслідування.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, законодавець приділив значну увагу проблемі недопущення ксенофобії, прописавши в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) цілу низку кримінально караних діянь, що пов'язані з проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Так, кримінальне покарання встановлено за дії, спрямовані на розпалювання ворожнечі, розбрату, дискримінації та ненависті серед населення, до яких належать такі:

1) посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110 КК України);

2) порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161 КК України);

3) ввезення, виготовлення чи розповсюдження творів, які пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну або релігійну нетерпимість і дискримінацію (ст. 300 КК України).

Необхідно звернути увагу на те, що диспозиції вказаних норм не містять серед обов'язкових ознак злочинів специфічний мотив їх вчинення. Так, наприклад, особу, яка розповсюджує листівки із закликами жорстокого ставлення до певної групи населення, можуть спонукати як власні емоційні переконання (мотив нетерпимості), так і винятково корисливий мотив (отримання гонорару за це). Однак зміст матеріалу, що розповсюджується такою особою, у будь-якому разі прямо спрямовується на виникнення настроїв ненависті, розбрату й ворожнечі.

У КК України виокремлено злочини *проти життя та здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість*. Зокрема, подібними злочинами є такі:

– умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України);

– умисне тяжке тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 121 КК України);

– умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 122 КК України);

– побої та мордування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 126 КК України);

– катування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 127 КК України);

– погроза вбивством із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 129 КК України).

КК України встановлює також відповідальність за низку дій, *об'єктивна сторона яких прямо пов'язується з образою та приниженням релігійних почуттів, честі й гідності певних національних меншин*. Очевидно, що ці злочини пов'язані з проявами нетерпимості до представників цих груп. До подібних дій належать такі:

1) пошкодження або знищення релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України);

2) незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК України);

3) перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України);

4) наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297 КК України).

Як підтвердження особливого підходу законодавця до визначення злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості, варто розглянути положення п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України: суд повинен визначати обставини, що обтяжують покарання за будь-який злочин, у тому числі таку обставину, як вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату. Тобто під час розслідування будь-якого злочину на стадії досудового й судового слідства необхідно приймати всі заходи для вивчення особи підозрюваного, встановлення й фіксації фактів, що вказують на специфічний мотив його дій – мотив нетерпимості до представників певної раси, нації або релігійної групи.

Очевидно, що вказаний перелік норм КК України свідчить про ґрунтовний підхід законодавця до виокремлення досліджуваних нами злочинів. Однак постає питання про застосування закону на практиці.

Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України свідчать про реєстрацію досить невеликої частки досліджуваної категорії злочинів, проте це не відображає дійсну картину їх вчинення.

Так, у період 2013–2016 рр. не зареєстровано кримінальних проваджень щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110 КК України), незважаючи на загальновідомий факт окупації частини території нашої держави під виглядом «захисту корінного російського населення».

Фактів порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності чи релігійних переконань (ст. 161 КК України) зареєстровано 79, і лише 9 проваджень було направлено до суду з обвинувальним актом. Фактів дій, спрямованих на розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію (ст. 300 КК України), зареєстровано 322, з яких у суд направлено лише 225 проваджень. Випадків убивств іноземців, кваліфікованих за п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, зареєстровано 2 в Харкові в 2015 р., при цьому всі провадження було направлено з обвинувальними актами до суду. Про напади, у ході яких було завдано тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості (ч. 2 ст. 121, ст. 122 КК України), відкрито та завершено обвинуваченням лише 5 проваджень.

Такі показники мають місце в той час, коли, згідно з даними незалежних експертів, кількість насильницьких злочинів в Україні, вчинених на ґрунті расизму й ксенофобії, є не менше 190 на рік. Згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України за період 2013–2015 рр. потерпілими від злочинів стали 5 539 іноземних громадян, проте лише 1 395 проваджень за цими фактами було направлено до суду з обвинувальними актами.

Очевидно, що більшість злочинних проявів ксенофобії й расизму залишаються поза увагою та офіційною статистикою правоохоронних органів. Це обумовлюється, на нашу думку, декількома факторами.

По-перше, потерпілі – представники певних меншин, іноземці, які рідко повідомляють про злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, побоюючись дискримінації з боку представників поліції. Вони не вірять у те, що їхні заяви будуть розглянуті. Частина потерпілих перебувають в Україні нелегально, часто не знають про свої законні права на захист, зокрема й право звернення із заявами про злочини, порядок оскарження дій правоохоронних органів за відмови в реєстрації заяв. Багато потерпілих не володіють мовою на рівні, який дав би змогу скласти таку заяву, надати пояснення до неї, а працівники поліції, як правило, не мають адекватних можливостей для перекладу [4].

По-друге, слідчі стикаються із цілою низкою труднощів у розслідуванні зазначених злочинів, адже стрижнем процедури виступає доказування й детальне відображення в матеріалах кримінального провадження елемента суб'єктивної сторони злочину – спеціального мотиву нетерпимості підозрюваного до представників певної раси, національності чи релігійної групи. Це досить складно, адже слідчому для цього необхідно чітко уявляти природу формування стереотипів (расизму, релігійної нетерпимості, етнофобії, антисемітизму, фашизму тощо) та вміти виокремлювати їх зовнішнє вираження в діях злочинця, у слідах та обстановці вчинення злочину. Це потребує значних інтелектуальних і практичних зусиль правоохоронців.

Унікаючи цих труднощів, слідчі часто кваліфікують злочинні прояви расизму й ксенофобії як хуліганство або за іншими загальними статтями без кваліфікуючої обставини – особливого мотиву. І це має вкрай негативні наслідки. Варто брати до уваги, що злочини, вчинені на ґрунті ненависті, відрізняються тим, що вони не спрямовуються проти конкретної особи (жертви, яка зазнає напад або права якої обмежуються). Ці злочини спрямовуються проти представників певної нації, релігійної течії, етносу тощо. Саме тому вони

викликають гострий суспільний резонанс, масові акції протестів [5], бійки, протистояння груп населення, підривають авторитет держави й українського суспільства як цивілізованих суб'єктів.

Багато проблем викликає також те, що відкриття кримінального провадження за фактами вчинення злочинів, спрямованих на розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі й розбрату (ст. ст. 110, 161, 300 КК України), як правило, пов'язується з необхідністю попередньої експертної оцінки агітаційних матеріалів (друкованих видань, кінострічок), текстів публічних виступів (у засобах масової інформації, на зібраннях, концертах тощо). Розслідування цих досить специфічних злочинів вимагає від слідчого вміння швидко орієнтуватись у тому, які об'єкти підлягають вилученню та яким є порядок подальшої роботи з ними. Слідчі повинні чітко усвідомлювати, які експертизи необхідно призначити для отримання висновків щодо оцінки висловлювань, символіки як таких, що розпалюють ворожнечу, розбрат або принижують певні меншини.

На наше переконання, вказані статистичні показники й наявні труднощі на практиці підтверджують необхідність комплексного підходу до вирішення цієї проблеми. Вивчивши природу явища ксенофобії в суспільстві та формування небезпечних стереотипів нетерпимості до представників «інших», варто дослідити механізм злочинів, що вчиняються на їх ґрунті, розкрити закономірні зв'язки між його елементами (характеристикою злочинця, жертви, використовуваних знарядь і засобів, обставок, часу й місця вчинення, слідів тощо). Далі необхідно сформулювати відповідний чіткий комплекс рекомендацій із їх розслідування. Основою формування такої методики, на нашу думку, має виступати криміналістична класифікація вказаних злочинів.

На цьому етапі дослідження аналізованої проблематики вважаємо за доцільне представити таку класифікацію злочинів, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості:

1) напади на осіб, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;

2) дискримінація громадян у сімейно-побутових, службово-професійних і ділових відносинах, що вчиняються з мотивів расової, національної, релігійної або іншої нетерпимості;

3) масові погроми об'єктів власності осіб (знищення й пошкодження майна), що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;

4) знищення, пошкодження, осквернення об'єктів пам'яті, культури, захоронень, релі-

гійних та освітянських центрів, що вчиняються з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості;

5) дії, спрямовані на розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію;

6) посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної або релігійної ворожнечі.

Висновки

Підводячи підсумок, варто зазначити, що однією з актуальних проблем сьогодення є потреба в ретельному дослідженні природи ксенофобії в суспільстві, а також вивченні особливостей механізмів вчинення злочинів на її ґрунті, адже вони несуть особливу небезпеку для людства. На відміну від інших злочинів від аналізованих вчинків потерпають не поодинокі жертви. Їх особливість полягає в тому, що вони сіють розбрат і ворожнечу серед цілих груп населення, а також між державами. Вони стають підґрунтям некерованих масових акцій, терористичних актів і навіть війн. На нашу думку, нині вкрай необхідно приділити увагу формуванню низки концептуальних положень щодо методик розслідування злочинів, які вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ненависті, та виробленню механізму протидії цьому явищу.

Список використаних джерел

1. Роговская С. Крымские татары в оккупации: год репрессий / С. Роговская [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gordonua.com/specprojects/tatars.html>.

2. Чубаров Р. В Крыму проводят шквал обысков в домах крымских татар, проводятся допросы активистов / Р. Чубаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gordonua.com/news/crimea/chubarov-v-krymu-prohodit-shkval-obyskov-v-domah-krymskih-tatar-provodyatsya-doprosy-aktivistov-119555.html>.

3. Джемилев М. За время оккупации Крым покинули около 20 тыс. крымских татар / М. Джемилев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fakty.ua/212441-za-vremya-okkupacii-krym-pokinuli-okolo-20-tys-krymskih-tatar---dzhemilev>.

4. В Украине резко участились случаи нападения на иностранных студентов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/criminal/v-ukraine-rezko-uchastilis-sluchai-napadeniy-na-inostrannyh-studentov-695752.html>.

5. Павленко Е. Иностранцы назвали Харьков опасной точкой мира. После четвертого нападения студенты вышли на площадь, потребовали усилить патрулирование студгородка и наказать виновных / Е. Павленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vesti-ukr.com/harkov/103613-inostrancy-nazvali-harkov-opasnoj-tochkoj-mira>.

Статья посвящена проблеме существования на современном этапе угрозы распространения ксенофобских настроений среди населения Украины и необходимости комплексного исследования этого явления. Раскрыта позиция относительно выделения преступлений, совершаемых по мотивам (или на основе) расовой, национальной и религиозной нетерпимости, а также относительно их криминалистической классификации. Главной целью работы выступает обоснование необходимости разработки комплексной методики расследования этих преступлений и выработки механизма противодействия им.

Ключевые слова: проблема ксенофобии в Украине, преступления на почве ксенофобии, преступления ненависти, расовая, национальная и религиозная нетерпимость, комплексная методика расследования, мотив нетерпимости, вражда, рознь, дискриминация.

The article deals with the problem of the existence at the present stage the threat of xenophobic attitudes among the population of Ukraine and the need for a comprehensive study of this phenomenon. Disclosed position on the allocation of crimes committed on the grounds (or based on) racial, ethnic and religious intolerance, as well as about their forensic classification. The main goal of the study advocates the need for a comprehensive methodology for the investigation of these crimes and to develop mechanisms to counter them.

Key words: problem of xenophobia in Ukraine, crimes motivated by xenophobia, hate crimes, racial, national or religious intolerance, complex method of investigation, motive of intolerance, hatred, discrimination.

